

POLICY
FORUM
ARMENIA

ՀԱՏՈՒԿ ՁԵԿՈՒՅՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ԿԱՆԽԵՆՔ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՂԵՏԸ

Այս զեկույցը պատրաստվել է PFA-ի մի խումբ անդամների և անկախ փորցագետների համատեղ ջանքով: Չեկույցի հեղինակներն ու խմբագիրները որևէ փոխհատուցում չեն ստացել իրենց կատարած աշխատանքի համար: Ստորև ներկայացված զեկույցի հայերեն տարբերակը թարգմանությունն է նույնանուն անգլերեն բնօրինակի:

Փետրվար 2012թ.

© 2012 Policy Forum Armenia

Այս զեկույցի առանձին բաժիններ կարող են վերատպվել՝ համապատասխան թույլտվությամբ: Վերատպման դեպքում համապատասխան հղումը պարտադիր է:

Այցելեք մեզ՝ www.pf-armenia.org
Գրեք մեզ՝ forum@pf-armenia.org

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Հայաստանը սկսում է դասական վճարային հաշվեկշռի ճգնաժամի (balance-of-payments crisis) նշաններ ցույց տալ: Փոխարժեքի փաստացի ֆիքսված լինելը և վարվող կառուցվածքային քաղաքականությունը հանգեցնում են զգալի արտաքին անհավասարակշռության, որը ի վերջո կբերի փոխարժեքի կտրուկ արժեզրկման՝ լուրջ հետևանքների առաջ կանգնեցնելով բավականին խոցելի բանկային համակարգը և բացասաբար անդրադառնալով արդեն իսկ բարձր պետական պարտքի մակարդակի վրա: 2012-14-ին նախատեսված արտաքին պարտքի հսկայական վճարներն ու անբարենպաստ զարգացումները Եվրոպայում իրավիճակն էլ ավելի վատթար են դարձնում և կարող են արագացնել գործընթացը: Եթե տնտեսական քաղաքականության ուղղությամբ և քաղաքական-տնտեսական հարթությունում կտրուկ փոփոխություններ տեղի չունենան, առաջիկա երեք տարիների ընթացքում դրամի զգալի արժեզրկման և/կամ արտաքին պարտքի դեֆոլտի հավանականությունը մենք շատ բարձր ենք գնահատում:

2009 թվականին Հայաստանում գրանցվեց 2007-2008 թթ. համաշխարհային ճգնաժամին հաջորդած, աշխարհի վատագույն տնտեսական անկումներից մեկը: Սակայն եթե 2009-ի էլքը մեծապես պայմանավորված էր համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամով, որի բացասական ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա էլ ավելի ուժգնացավ ներքին խնդիրների պատճառով, ներկայումս ի հայտ եկողը հիմնականում երկրում առաջացած խնդիրների հետևանք է, որի բացասական ազդեցությունը մեծանում է արտաքին մի Նոր ալիքի պատճառով: Սույն զեկույցի ուշադրության կենտրոնում են հենց այս ներքին խնդիրները, որոնց մեծամասնությունը ավելի շուտ քաղաքական կամ քաղաքականության հարթությունից է, քան կապված է ռեսուրսների պակասի կամ անբարենպաստ աշխարհագրության հետ: Այստեղ մենք նաև մատնանշում ենք, որ տնտեսությունը չի ենթարկվել արտաքին ճշման 2007-2008-ի ճգնաժամից հետո, և բավարար փաստարկներ կան՝ սպասելու նորանոր դժվարություններ, որոնք կուժգնանան Եվրոպայում կատարվող իրադարձությունների պատճառով:

Երկրի քաղաքական ղեկավարությունը պետք է ամբողջապես յուրացնի այս խնդիրները և հրատապ կերպով զբաղվի դրանք լուծելով: Առայժմ թվում է, թե 2009-ի դասերը վատնվել են, և ոչ մի նշանակալի փոփոխություն չի իրականացվել քաղաքականության ոլորտում, ինչը կարող էր Հայաստանն ավելի պատրաստ դարձնել հավանական հաջորդ/գալիք զարգացումներին: Փոխարենը *կլանային կապիտալիզմի* բաղադրիչները, երբ փոքր թվով անհատներ ունեն անհամամասնորեն մեծ իշխանություն և տնտեսական որոշումների կայացման վրա մեծ ազդեցություն, առավել են ուժեղացվել, ինչը արվել է աճի, առողջության, կրթության և ազգային անվտանգության հաշվին: Սա ոչ միայն անբարոյական է, այլև անօրինական և պետք է փոխվի: Հայաստանի հնարավորությունների պատուհանը՝ կառուցելու մրցունակ տնտեսություն և դիմակայելու սուր սոցիալական և ժողովրդագրական խնդիրներին, արագորեն փակվում է:

Երկրին սպառնացող մարտահրավերներին արդյունավետ դիմակայումը պետք է սկսվի լեգիտիմ իշխանությունների ձևավորմամբ, որոնք կկարողանան Հայաստանի ժողովրդի անունից վերահսկել Նոր քաղաքական կուրսը: Գալիք պառլամենտական ընտրությունը տալիս է հնարավորության այդ պատուհանը: Բնակչության կողմից իր ազատ կամքի դրսևորման և բարոյական արդարության մթնոլորտի ստեղծումը կնպաստի հանրային վստահության ամրապնդմանը, որն այլ հավասար պայմաններում ձեռնարկվելիք միջոցառումները կդարձնի ավելի արդյունավետ: Եվ հակառակը. ևս մեկ կեղծված ընտրությունն անկասկած կհանգեցնի ավելի մեծ քաղաքական լարվածության, սոցիալական ցնցումների և ավելի ծանր մարտահրավերների ապագայում, որոնցից շատերը այս անգամ կարող են անհաղթահարելի լինել իշխող ռեժիմի համար: Ստեղծված իրավիճակը պահանջում է իսկական **ազգային միասնության կառավարություն**, որն ի հայտ կբերի իրագործելի օրակարգ և այն կյանքի կոչելու համար կներգրավի Հայաստանի և Սփյուռքի բոլոր կառուցողական ուժերին: Այս ջանքերը կպահանջեն համապատասխան պրոֆեսիոնալ կարողություններ, բայց և իրապես ազգային և մաքուր քաղաքական ղեկավարության օժանդակությունը:

2011 թվականի դեկտեմբերի 8-ից 9-ը կայացած Եվրոպական Միության ղեկավարների գագաթնաժողովը չտվեց սպասված արդյունքները: Չնայած Բրյուսելում ձեռք բերված համաձայնությունը մեծածավալ ֆինանսական ճգնաժամի կանխման հույսեր է ներշնչում՝ կանխատեսումները վկայում են, որ 2012 թվականին Եվրագոտու տնտեսությունը ճգնաժամի մեջ կլինի՝ հետզհետե վերականգնվելով 2013 թվականին: Եվրոպական քաղաքական գործիչների արագ արձագանքը ճգնաժամային խնդիրներին քիչ հավանական է: Հաշվի առնելով օրեցօր տագնապալի դարձող իրադարձությունների չափը և նրանց հնարավոր հետևանքները՝ գլոբալ ֆինանսական համակարգի փլուզումը աներևակայելի չի թվում:

Եվրագոտին Հայաստանի ամենամեծ առևտրային գործընկերն է և հիմնական բյուջետային գրանտների ու միջպետական վարկերի ավանդական աղբյուրը: Եվրոպական տնտեսական զարգացումները, որոնք արդեն կանխատեսվել են միջազգային ֆինանսական ինստիտուտների կողմից և որոնք դեռևս ակներև չեն, բայց կարող են հանկարծակի ի հայտ գալ, անկասկած կունենան լուրջ ազդեցություն Ռուսաստանի Հայաստան ուղարկվող տրանսֆերտների ամենամեծ ծավալը ապահովող երկրի վրա: Տրանսֆերտներն անկասկած եղել և մնում են Հայաստանի անկայուն տնտեսությունը սնող կարևորագույն ֆինանսական ներհոսքի տարր՝ հասնելով տարեկան ՀՆԱ-ի մինչև 20%-ի:

2008 թվականի դեկտեմբերին լույս ընծայած իր Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքները Հայաստանի տնտեսության վրա զեկույցում Policy Forum Armenia-ն նախանշել էր արդեն իսկ 2007 թվականի վերջին գլոբալ տարածում ստացած ֆինանսական ճգնաժամի՝ ՀՀ տնտեսությանը սպառնացող վտանգի մասին: Հայաստանի ղեկավար մարմիններն անտեսեցին զեկույցում տեղ գտած տնտեսական բազմաբովանդակ խորհուրդների մեծ մասը՝ փոխարենն ընտրելով արտաքին պարտքով ֆինանսավորվող հարկաբյուջետային խթանների մոտեցումը: Չնայած տնտեսության մեջ ֆինանսական միջոցների զգալի ներարկմանը՝ արդյունքը զարհուրելի էր՝ 14.2%-ով ՀՆԱ-ի անկում: ամենավատ կատարողականներից մեկն աշխարհում 2007-ից հետո: Ցավոք, քաղաքականության ուղղությունների առումով շատ բան չի փոխվել այն ժամանակից ի վեր:

Այս զեկույցը առաջ է գնում ևս մեկ քայլ. ի լրումն զուտ տնտեսական քաղաքականությանն ուղղված միջոցառումներին, որոնք կմեղմեն ճգնաժամի երկրորդ ալիքը ՀՀ տնտեսության վրա, մենք ի ցույց ենք հանում մի շարք տնտեսաքաղաքական խնդիրներ, որոնք եղել են 2008-2009 թվականների ընթացքում իրականացված անհաջող տնտեսական քաղաքականության պատճառ և դեռևս երկար տարիներ կխափանեն տնտեսության կայուն աճը՝ անպատասխան մնալու դեպքում:

Չեկույցն ունի հետևյալ կառուցվածքը. մաս II-ն ի ցույց է հանում Հայաստանի՝ 2008 թվականի համեմատ ավելի թույլ տնտեսության խոցելի կողմերը: Այն ընդգծում է համաշխարհային ճգնաժամից ի վեր դիտված հիմնական անհամապատասխանությունները մակրոտնտեսական քաղաքականության բնագավառում և դրանց բացասական ազդեցությունը հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա: Մաս III-ն առաջարկում է մանրամասն միջոցառումների ամբողջություն, որոնք, եթե ընդունվեն և իրագործվեն, կարճաժամկետ հատվածում կմեղմեն Եվրոպական ճգնաժամի բացասական ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա, իսկ միջնաժամկետ հատվածում կվերացնեն տնտեսության վրա իրենց ունեցած հիմնարար և կործանարար ազդեցությունը:

*Ընդլայնող
հարկա-
բյուջետային
քաղաքականու-
թյունը, որն
իրականացվեց
ահռելի արտաքին
պարտքի հաշվին,
ոչ միայն
անարդյունավետ
էր այլ նաև կարճ
կյանք ունեցավ:*

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

2012-14-ին
Հայաստանը
պետք է մարի իր
արտաքին
վարկատուներին
\$1 մլրդ-ից ավելին
որպես մայր
գումարի
վերադարձ և
տոկոսավճար:

Համախառն արտադրանք, սոցիալական իրավիճակ և գևաճ

2009 թվականի խորն անկումից հետո 2010-2011 թվականների տնտեսական աճի միջին ցուցանիշը կազմեց 3.3%, որը զգալիորեն ցածր էր մինչգլոբալ աշխարհի տեմպերից՝ հանգեցնելով 2007 թվականի համեմատ ՀՆԱ-ի ավելի ցածր մակարդակի: Թույլ վերականգնմանը նպաստել են գյուղատնտեսության, արդյունաբերության և ծառայությունների ոլորտում արձանագրված աճի տեմպերը, մինչդեռ լճացած շինարարության ոլորտը զգալիորեն խոչընդոտել է տնտեսական աճին: Նշենք, որ գյուղատնտեսության ոլորտում արձանագրված աճը 2010 թվականի նշանակալի անկման ֆոնով էր պայմանավորված (2010 թվականի անբարենպաստ եղանակով պայմանավորված): Արդյունաբերության աճը վերամշակող և հանքագործական ոլորտներում նկատված տնտեսական ակտիվության աճի հաշվին էր:¹ Ծառայությունների ոլորտը շահել է տրանսֆերտների աճից: Արդյունքում, վերջին տարիներին արտահանելի հատվածը չի աճել բավարար տեմպերով, և տնտեսությունը հիմնվել է արտաքին ինսայդություններով ֆինանսավորվող ներքին պահանջարկի վրա: Ընդհանուր առմամբ կաշառակերությունը, ադմինիստրատիվ հետապնդումները, պայմանագրերի թույլ կիրարկումը (weak contract enforcement) և անհավասար մրցակցային դաշտը շարունակում են խոչընդոտ լինել տնտեսական աճի համար:

Այս զարգացումները տեղի են ունեցել սոցիալական պայմանների կտրուկ վատթարացման ֆոնի վրա: Աղքատությունը 2008 թվականից աճել է կայուն տեմպերով: Պաշտոնական վիճակագրության համաձայն՝ բնակչության 35.8 տոկոսը 2010 թվականին գտնվել է աղքատության գծից ներքև՝ ի համեմատ 2008 թվականի 27.6 տոկոսի (ԱՎԾ, 2011): Հաշվի առնելով աղքատության համեմատաբար ցածր պաշտոնական սահմանագիծը (ամսական \$89.7 յուրաքանձյուր մեծահասակի համար)՝ այս վիճակագրությունը հավանաբար թերազնահատում է ծանր սոցիալական վիճակում գտնվող մարդկանց իրական թիվը: Ընդհանուր առմամբ սոցիալական ապահովության համակարգը անհամապատասխան է, և առկա են հաշվետվություններ, որոնք վկայում են Հայաստանում ինքնասպանության դեպքերի աճի մասին (IWPR, 2011): Գործազրկության պաշտոնական վիճակագրությունը ակնհայտորեն անհուսալի է, մինչդեռ ոչ պաշտոնական տեղեկությունների համաձայն՝ գործազուրկ մարդկանց թիվը կտրուկ աճել է 2008 թվականից ի վեր: Այս երևույթը, 2008 թվականի և դրան հաջորդած դեպքերի հետ համատեղ, հանգեցրել են բնակչության արտահոսքի վերսկսման:²

Գլոբալ պահանջարկի նվազումն ու հիմնական ապրանքների գևանկումը միջազգային շուկայում չեն արտացոլվել Հայաստանի գևաճային զարգացումներում, մինչդեռ աճի ուղղությամբ ցանկացած շարժ անմիջապես արտացոլվել է: 2009 թվականի սկզբին գևաճի տարեկան ցուցանիշը նվազեց մինչև մեկ տոկոս՝ միայն մասնակիորեն իր վրա կրելով համաշխարհային ապրանքային շուկաներում գների անկման ազդեցությունը: Սակայն արդեն 2009 թվականի վերջին գևաճը զգալիորեն արագացավ, թեև համաշխարհային գները համեմատաբար ցածր էին, իսկ պոտենցյալ մակարդակից ՀՆԱ-ի շեղումը՝ ավելի մեծ: Այնուհետև՝ 2010 թվականին, համաշխարհային ապրանքային շուկաներում գների աճը, զուգակցվելով ներքին տնտեսությունում գյուղատնտեսական ապրանքների թողարկման ցածր մակարդակի հետ, եակնորեն արագացրեց գևաճի տեմպերը՝ հասցնելով 9%-ի:³ Գևաճի նման վարթագիծը, այն է՝ աճի ուղղությամբ

¹ Հանքագործական արդյունաբերությանում աճի երկվիշ ցուցանիշին նպաստել է մետաղների գների աճը, մասնավորապես՝ պղնձինը:

² Անկախությունից ի վեր միլիոնից ավելի մարդ է լքել Հայաստանը՝ դարձնելով այն աշխարհի համար առաջին մարդ արտահանող երկիրը, եթե հաշվենք որպես տոկոս սկզբնական բնակչության նկատմամբ (մինչ միգրացիան):

³ Գևաճի տարեկան տեմպերը դանդաղեցին 2011 թվականին՝ իրենց վրա կրելով նախորդ տարվա բարձր գևաճն ու 2010 թվականի համեմատ ավելի բարենպաստ բնակչության պայմանները գյուղմթերքների թողարկման համար:

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

ճշգրտումների արագ արտացոլում, իսկ նվազման ուղղությամբ՝ ոչ, խոսում է շուկայի կառուցվածքի բարձր կոնցենտրացվածության և/կան գին սահմանելու շուկայական ուժ ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների առկայության մասին: Սա իրապես թուլացնում է մակրոտնտեսական հակաճգնաժամային քաղաքականության արդյունավետությունը. պահանջարկի խթանմանն ուղղված դրամավարկային ընդլայնումը կունենա անվանական ազդեցություն՝ սնելով գնաճը, այլ ոչ թե իրական ազդեցություն՝ ուղղված ՀՆԱ-ի իրական աճին:

Հարկաբյուջետային զարգացումներ և պետական պարտք

Տնտեսական վերելքի տարիներին վարած ցիկլին համընթաց (procyclical) հարկաբյուջետային քաղաքականությունը հանգեցրեց նրան, որ երկիրը զրկվեց նախազգուշական ֆիսկալ պահուստներ ստեղծելու հնարավորությունից, որոնք կարող էին մեղմել համաշխարհային տնտեսական անկման ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա: Հայաստանը ճգնաժամին արձագանքեց ահռելի ընդլայնող հարկաբյուջետային քաղաքականությամբ, որն իրականացրեց արտաքին պարտքի հաշվին: Սակայն ձեռնարկած քայլերը ոչ միայն հետ չպահեցին տնտեսությունը 2009 թվականի անկումից, այլ նաև ունեցան կարճատև ազդեցություն:⁴ Դեռ ավելին, նոր արտաքին պարտքն՝ ուղղված խթանող քաղաքականության ֆինանսավորմանը (և կենտրոնական բանկի պահուստների վերականգմանը, տես Ներքևում), կրկնապատկեց Հայաստանի պետական պարտքը 2009-2010 թվականներին և վերջնականապես խաթարեց մոտ ապագայում պարտք վերցնելու տնտեսության կարողությունը:⁵ Սա արդյունավետորեն սահմանափակում է փոխառության կամ երաշխիքներ տրամադրելու ճանապարհով կառավարության ուղղակի ներգրավվածությունը խիստ անհրաժեշտ ենթակառուցվածքային ծրագրերում (ներառյալ նոր ատոմակայանի կառուցումը):⁶ Հասնելով ՀՆԱ 40 տոկոսին՝ Հայաստանի պետական պարտքը մոտեցել է զարգացող երկրների համար պարտքի դեֆոլտի սահմանագծին:⁷ Պետք է նաև նշել, որ ի տարբերություն միևնույն ճգնաժամը կուտակած պարտքի՝ նոր պարտքը ավելի քիչ արտոնյալ պայմաններով է՝ ինչպես տոկոսադրույքի, այնպես էլ ժամկետայնության առումով:

Բացի պետական պարտքի մակարդակից՝ երկու լրացուցիչ հանգամանքներ կան, որոնք զգալի անհանգստության տեղիք են տալիս: Առաջին. պարտքի մարման գրաֆիկը խիստ անհանգստացնող է. առաջիկա երեք տարիների ընթացքում (2012-14) Հայաստանը իր արտաքին վարկատուներին պետք է մարի \$1 մլրդ-ից ավելին՝ որպես մայր գումարի վերադարձ և տոկոսավճար (տես Fitch Ratings, 2011), որից \$600 մլն՝ Արժույթի միջազգային հիմնադրամին:⁸ Նման ծավալի պարտքի սպասարկումը լրջորեն կհարվածի ՀՀ արտաքին պահուստներին և հարկաբյուջետային քաղաքականության ճկունությանը: Առկա պարտքի

*ՀՀ ԿԲ որդեգրած
փաստացի
ամրագրած
փոխարժեքի
քաղաքականությ
ունը նպաստել է
արտաքին
պահուստների
3/4-ի կորստի:*

⁴ ՀՆԱ-ի աճը 2010 թվականի երրորդ և չորրորդ եռամսյակներին բացասական է եղել:

⁵ Պարտքով վերցված միջոցների օգտագործումը (հատկապես մասնավոր հատվածի վերավարկավորումը) թափանցիկ չէր՝ հաճախ ոչ հստակ տրամաբանությամբ:

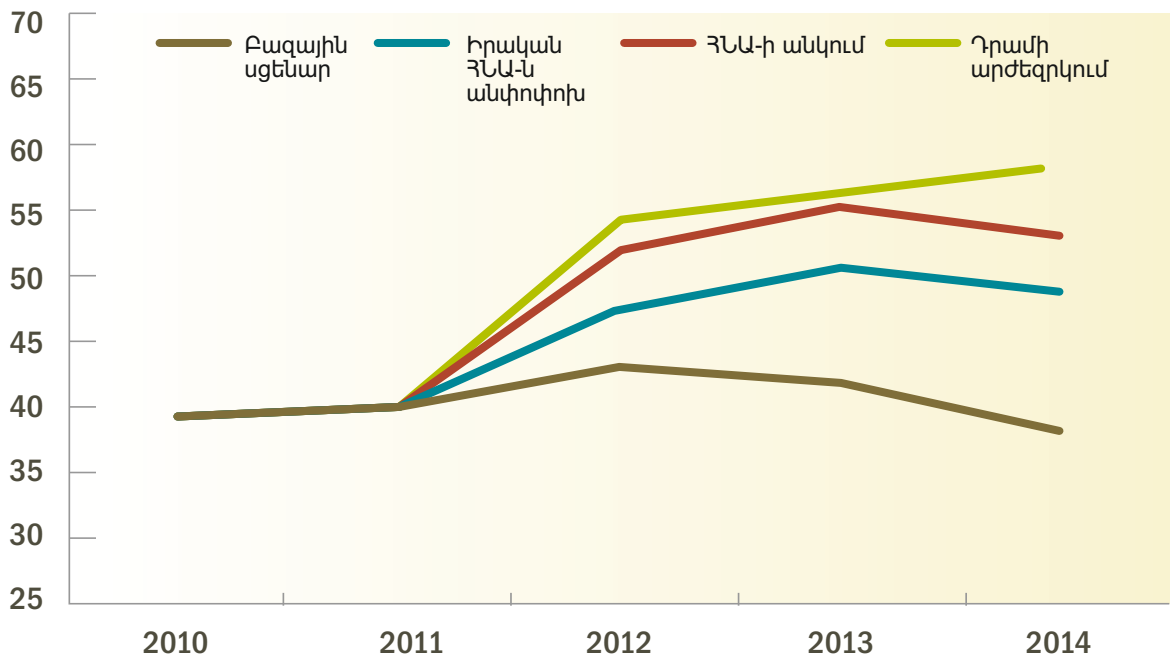
⁶ Հաշվի առնելով ատոմակայանի ակնկալվող փակվելը՝ նոր ատոմակայանի կառուցումը ֆինանսավորելու համար նոր փոխառություններ վերցնելու կառավարության անկարողությունը լրացուցիչ ճնշում է գործադրում հարկահավաքման մակարդակի բարձրացման և բիզնես միջավայրի բարելավման ուղղությամբ, որը հնարավորություն կտա մոտ ապագայում ավելի շատ էներգետիկ ծրագրեր իրականացնել մասնավոր ֆինանսավորմամբ:

⁷ Ֆինգերը և Մեկային (2007) ցույց են տվել, որ վերջին ժամանակների պետական պարտքի ճգնաժամերի մեծ մասը տեղի են ունեցել 39 տոկոսից բարձի պետական պարտքի մակարդակի պայմաններում:

⁸ Տես **այստեղ** ԱՄԶ նկատմամբ Հայաստանի պարտքի վերաբերյալ (մլն ՓՀԻ-ով). Այս աշխատությունը գրելու պահին ԱՄՆ դոլարի և ՓՀԻ միջև փոխարժեքը մոտավորապես հավասար էր \$1.53/ ՓՀԻ.

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Հայաստան. Պետական Պարտքի Պատկերը Տարբեր Տնցումների Դեպքում (ՀՆԱ ՏՈԿՈՍ)

Աղբյուրը՝ IMF (2011) և PFA -ի հաշվարկներ.

Նշում՝ տես հավելվածը այստեղ բերված հաշվարկների և ցնցումային սցենարների մանրամասների համար:

անհավասարակշռությունների պայմաններում ինչ-որ եղանակով պարտքի վերաձևակերպումը թվում է անխուսափելի:⁹ Հավանաբար սա ավելի կարի ներքին սոցիալական և տնտեսական իրավիճակը՝ էլ ավելի խաթարելով ՀՀ դիրքը տարածաշրջանում: Երկրորդ. Հայաստանի պարտքի կառուցվածքը շատ զգայուն է շուկերի նկատմամբ, հատկապես՝ հավանական ՀՆԱ-ի և փոխարժեքի շուկերի: Ըստ մեր կատարած գնահատականների (տես ներքևում բերված գծապատկերը և հավելվածում ներկայացված աղյուսակը)՝ ՀՆԱ թեթևակի անկումը 2012 թվականին (որը բոլորովին էլ բացառված չէ՝ հաշվի առնելով արտաքին միջավայրի սպասվող վատթարացումը և հսկա անհավասարակշռությունները, որոնք Հայաստանը պետք է վերացնի) կարող է հանգեցնել պարտք/ՀՆԱ գործակցի ավելի քան 50 տոկոսի: Զանի որ Հայաստանի պարտքի մոտ 90 տոկոսը արտահայտված է արտարժույթով, հեռանկարը ավելի վատ կլինի, եթե փոխարժեքը կտրուկ արժեզրկվի: 30 տոկոս արժեզրկման պայմաններում ՀՀ պարտք/ՀՆԱ գործակիցը կհասնի 60 տոկոսի: Համատեղ շուկերի պարագայում, երբ ՀՆԱ անկումը և արժեզրկումը միացյալ հանդես գան, պարտք/ՀՆԱ գործակիցը կգերազանցի 70 տոկոսը:

⁹ Սա կարող է տեղի ունենալ՝ չնայած նրան, որ պարտքի մեծ մասը վերցված է պաշտոնական վարկառուներից:

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Անհանգստացած վատթարացող պարտքի և 2009 թվականից ի վեր տնտեսության վերականգնման դանդաղ տեմպերի հեռանկարներով՝ կառավարությունը 2011 թվականին իրականացրեց հարկաբյուջետային կոնսոլիդացում: Նման վաղաժամ համախմբման հիմնական բնորոշիչները նրանք են, որ բեռն ամբողջությամբ ընկնում է ծախսումների վրա՝ ընթացիկ և կապիտալ: Ծախսումների զգալի մասը իրական արտահայտությամբ սառեցված է դեռևս 2009 թվականից ի վեր, իսկ կապիտալ ծախսերը սահմանափակ են: Գրեթե ոչինչ չի արվել եկամուտների հավաքագրման ուղղությամբ, որի արդյունքում հարկեր/ՅՆԱ հարաբերակցությունը մնում է ցածրերից մեկը ԱՊՀ-ում՝ արտահայտելով ոչ թե հարկերի ցածր դրույթների առկայություն, այլ պարզապես հարկերից խուսափելու բարձր աստիճան: Ի դեպ, հարկային դրույթների մեծ մասը համապատասխանում կամ նույնիսկ գերազանցում է տարածաշրջանային և մի շարք այլ երկրների հարկադրույթները, որոնք ունեն բարձր հարկեր/ՅՆԱ ցուցանիշ (տե՛ս Աղյուսակ):¹⁰

Ներկայիս գերաբժևորված փոխարժեքը վնասում է Հայաստանի արտահանման ներուժին, հետաձգում է անհրաժեշտ ճշգրտումը, և թաքցնում է իրական (արտաքին) պարտքերի պատկերը:

Աղյուսակ: Հարկային մուտքերն ու հարկերի դրույթները, 2011թ.¹¹

	Հարկային եկամուտներ (տոկոս ՅՆԱ-ում)	Ձեռնարկության շահութահարկ (տոկոս)	Ավելացված արժեքի հարկ (տոկոս)
ՀԱՅԱՍՏԱՆ	16.3	20	20
ՉԻԼԻ	18.1	20	19
ԿԻՊՐՈՍ	25.9	10	15
ՎՐԱՍՏԱՆ	24.9	15	18
ԻՌԱՆԻ	44.3	12.5	21
ԼԱՏՎԻԱ	27.7	15	22
ՄՈՆԴՈՎԱ	31.4	15	20
ՊԱՐԱԳՎԱՅ	14.1	10	10
ՌՈՒՄԻՆԻԱ	28.2	16	24
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ (ՌԳ ՆԱԿԹԱՅԻՆ)	22.1	20	18
ՍԵՐԲԻԱ	33.7	10	18

¹⁰ Այս հարցի շուրջ ավելի շատ տեղեկատվություն կարելի է գտնել Davoodi and Grigorian (2007), ինչպես նաև IMF (2010) աշխատություններում:

¹¹ Աղբյուրը՝ հարկային եկամուտներ/ՅՆԱ ցուցանիշները ԱՄՆ տարբեր հաշվետվություններում, տե՛ս [այստեղ](#), շահութահարկի թվերը՝ բացառությամբ Վրաստանի և Մոլդովայի, "Ձեռնարկությունների և անտղղակի հարկերի հարցում 2011", KPMG (2011): Վրաստանի համար տե՛ս [այստեղ](#); Մոլդովայի համար՝ [այստեղ](#): Ավելացված արժեքի հարկի վերաբերյալ տեղեկատվությունը վերցված է [այստեղից](#):

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

**Ֆինանսական
համակարգի
իրավիճակը
անհանգստացնող
է և ռիսկերի
կուտակում է
նախանշվում:**

Մեծ է մտավախությունը հարկային և մաքսային մարմինների կաշառակերության, ինչպես նաև պետական պաշտոնյաների հետ փոխկապված օլիգարխներին չհարկման առումով: Հարկահավաքման բարելավման համար ներդրած ջանքերը հիմնականում ուղղված են բարձր եկամուտներ ստացողներին ավելի բարձր դրույթով հարկելուն և փոքր ու միջին ձեռնարկություններից հարկահավաքումն ավելացնելուն, որոնցից շատերն արդեն ենթակա են կամ հարկային գերավճարների, կամ հարկահավաքման այլ՝ ոչ ավանդական եղանակներին: Ի հակադրություն սրան՝ բարձրաստիճան պաշտոնյաները և ԱԺ երեսփոխաններ, որոնք իսկապես հարուստ են, սակայն հայտարարագրում են իրենց եկամուտների և հարստության չնչին մասը, կմսան հարկային մարմինների ուշադրությունից հեռու: Ծախսերի առումով, ըստ World Bank (2009)-ի, մեկ աղքատից պետական գնումների մակարդակը մնում է շատ բարձր (մոտ 80 տոկոս)՝ հնարավորություն ստեղծելով զգալի կաշառակերության համար: Արդյունքում տարեկան 100 միլիոնավոր դոլարներ յուրացվում են հարկերի չվճարման և բյուջետային միջոցների ուղղակի յուրացման տեսքով (PFA, 2010; Box 6):

Դրամավարկային, փոխարժեքի քաղաքականություն և ֆինանսական հատված

Ճգնաժամի սկսվելուց ի վեր դրամավարկային քաղաքականության առաջնահերթությունները հաճախակիորեն փոփոխվել են, և Կենտրոնական բանկի արձագանքը գնաճին ձգձգվել է: Փաստորեն, ճգնաժամի սկսվելուց ի վեր Կենտրոնական բանկը թողել էր գնաճի կարգավորման իր քաղաքականությունը և անցում կատարել թողարկման ծավալների կարգավորմանը: Այն նաև հակադրվել է իր չհայտարարած նպատակին՝ փոխարժեքի ամրագրմանը (որը դրամավարկային քաղաքականությունից կպահանջեր լինել պասիվ և հետևել նվազող փողի պահանջարկին) և այդպիսով նպաստել է արտաքին պահուստների կորստին (տես՝ ներքևում):¹² Սա, ամենայն հավանականությամբ, քաղաքական նկատառումներով պայմանավորված՝ կենտրոնական բանկի գործառնական անկախության բացակայության արդյունքն էր: Սակայն միգուցե գիտակցելով, որ իր քաղաքականությունը նպաստել է գնաճի սպասումներին, խոչընդոտել է գների դեպի ներքև ճշգրտմանը և հանգեցրել պահուստների կորստին՝ այս ամենը տնտեսության վերականգմանը նպաստելու փոխարեն՝ Կենտրոնական բանկը վերադարձել է գնաճի նպատակադրմանը: 2010 թվականի հունվար-մայիս ամիսների ընթացքում կենտրոնական բանկը բարձրացրել է տոկոսադրույթը 2.25 տոկոսային կետով: Սակայն այս ժամանակ արդեն գնաճային ճնշումները կամ վերացել էին, կամ փոխել էին իրենց ուղղությունը:

Չնայած փոխարժեքի ճնշումներին՝ ՀՀ ԿԲ որդեգրած, փաստացի ամրագրած փոխարժեքի քաղաքականությունը հանգեցրել է արտաքին պահուստների նշանակալի կորստի: Փոխարժեքի միանգամյա՝ մոտ 20 տոկոս արժեզրկումը 2009 թվականի մարտին, որը իրականում նախապայման էր ԱՄՆ արտակարգ իրավիճակի օգնության ծրագրի համար, ժամանակավոր թուլացրեց փոխարժեքի ճնշումները: 2009 թվականի վերջին փոխարժեքի ճնշումները վերսկսվեցին:¹³ Ընդհանուր առմամբ ՀՀ

¹² Արտարժույթի ամրագրված/ֆիքսված փոխարժեքի պայմաններում դրամական բազայի ցանկացած ընդլայնում փողի պահանջարկից ավելի հանգեցնում է արտաքին պահուստների կորստին:

¹³ Մեր կարծիքով՝ IMF (2011)-ի լավատեսական գնահատականները վկայում են փոխարժեքի գերարժևորված լինելու մասին (10-15 տոկոս; տես էջ 5-րդ), որի վերացումը դեռ կպահանջի նշանակալի արժեզրկում (կախված ներքին գների փոխարժեքի փոփոխության փոխանցման աստիճանից):

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

ԿԲ-ն կորցրել է \$1.2 մլրդ կամ մինչև ճգնաժամը իր համախառն արտաքին պահուստների 3/4-ը, որից մոտ \$0.5 մլրդ վատնվել է 2009 թվականի մարտի արժեզրկումից հետո: Անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ ԿԲ գործառնություններն արտարժույթի շուկայում ասիմետրիկ են. այն կտրուկ արձագանքում է արժեզրկման ճնշումներին, մինչդեռ թույլ է տալիս, որ սեզոնային բնույթ կրող զգալի արժևորման ճնշումները իրենց արտացոլումը գտնեն փոխարժեքում:

Ներկայիս գերարժևորված փոխարժեքը վնասում է Հայաստանի արտահանման ներուժին, հետաձգում է անհրաժեշտ արտաքին ճշգրտումը և թաքցնում իրական (արտաքին) պարտավորությունների պատկերը: 2010-11 թվականներին դիտված ճշգրտումը հիմնականում արդյունք էր հարկաբյուջետային համախմբան և մետաղների գների աճի, ոչ թե մասնավոր հատվածի սպառման կամ ներդրումների վարքագծի: ՀՀ ԿԲ-ն պնդում է, որ հիմնական տրամաբանությունը փաստացի ամրագրած փոխարժեքի ներքո այլ գործոնների շարքում արտաքին գների շուկայից առաջացած գնաճային ճնշումների կառավարումն է (տե՛ս IMF, 2011): Այն բանից զատ, որ ամրագրած փոխարժեքի ռազմավարությունը գնաճային ճնշումների կառավարման լավագույն մեթոդը չէ՝ առկա է նաև Եմպիրիկ փաստարկ, որ «լողալու վախը» (և արդյունքում ամրագրած փոխարժեքը) կարող է իրականում ուժեղացնել արտաքին գների շուկի փոխանցումը ներքին գներին, մինչդեռ լողացող փոխարժեքի ռազմավարությունը կարող է օգնել արտաքին շուկայի կլանմանը (տնտեսական գործոնների գների ճկունության և շահույթի չափերի հաշվին): Դեռ ավելին, այն փաստը, որ ՀՀ ԿԲ-ն շարունակում է ոչ սիմետրիկ միջամտությունները արտարժույթի շուկայում անգամ այն ժամանակ, երբ գնաճային ճնշումները վերացել են, վկայում է, որ հավանաբար այլ գործոններ են որոշում փոխարժեքի ռազմավարությունը (օրինակ՝ իշխանությունների հետ սերտաճած ներմուծողների աջակցելու համար փոխարժեքը արհեստականորեն պահել գերարժևորված):

Չնայած ֆինանսական համակարգի գործունակության վերաբերյալ պաշտոնական պնդումներին՝ իրավիճակը անհանգստացնող է, և ռիսկերը կուտակվում են: Նախ, 2009 թվականի անկման հետևանքները սկսել են երևալ ժամկետանց վարկերի դինամիկայում: Չնայած այն հանգամանքին, որ պաշտոնապես հրապարակված չափաորոշված վարկերի մակարդակն աճում է՝ բանկերի վարկային պորտֆելի իրական որակը քողարկված է նաև վարկերի դասակարգման մեղմ չափանիշների ներքո:¹⁴ Երկրորդ, մինչդեռ ամենուրեք վարկավորման ծավալները կտրուկ նվազել են, Հայաստանի բանկային համակարգը ակասատես է եղել վարկավորման լայնածավալ աճի 2008 թվականից սկսած,¹⁵ որի հիմնական մասն իրականացվել է արտաքին փոխառությունների հաշվին՝ բանկերի մոտ կուտակելով մեծածավալ պարտք արտասահմանյան վարկատուների նկատմամբ:¹⁶ Վարկերի կտրուկ աճի պատճառով նրանց որակը մնում է կասկածելի:¹⁷ Երրորդ, աճի մեծ մասը պայմանավորված է եղել արտարժույթային վարկերի աճով (կազմելով ընդհանուր վարկերի 60 տոկոսը՝

Վերջին տարիների տնտեսական քաղաքականության հիմնական թերությունը կայանում է շոշափելի արտաքին ճշգրտում ապահովելու մեջ:

¹⁴ Հայկական բանկերից պահանջվում է դասակարգել վարկերը որպես կորուստ այն ժամանակ, երբ նրանց գծով վճարումները չեն կատարվել 270 օր: Արևելյան Եվրոպայի հիմնական երկրներում վարկերը համարվում են կորուստ 180 օր չափաորոշված լինելուց հետո:

¹⁵ Մասնավոր հատվածի վարկավորումը աճել է 37 տոկոսով մինչև 2011 թվականի սեպտեմբերը 2010 թվականի նույն ժամանակի համեմատ (IMF, 2011):

¹⁶ Մինչդեռ դրանց մի մասը հնարավոր է, որ փոխառությամբ վերցվել է ոչ ֆինանսական մասնավոր հատվածի կողմից, IMF (2011)-ն գնահատել է, որ ՀՀ մասնավոր արտաքին պարտքը կազմել է \$2.9 մլրդ 2011 թվականի վերջին:

¹⁷ Վարկավորման մեծածավալ աճը կարող էր հավանաբար տնտեսության խթանման կառավարության ծրագրի մի մաս լինել, որի համար նրանք փոխկապակցված բանկերին կարգադրել էին փոխառություն վերցնել արտասահմանից:

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

ըստ IMF (2011)-ի; աղյուսակ 4), որը ավելացրել է համակարգի խոցելիությունը դրամի հավանական արժեզրկման նկատմամբ: Ավանդների դոլարիզացիան նույնպես մտում է բարձր՝ սահմանափակելով դրամավարկային քաղաքականության արդյունավետությունը: Չորրորդ. բանկային համակարգի սեփականության կառուցվածքը շատ մշուշոտ է, որը արդյունք է համակարգում մրցակցության բացակայության և բանկերի կողմից ներկայումս գանձվող բարձր տոկոսային հավելադրերի: Բանկերի սեփականատիրական կառուցվածքի խիստ քաղաքականացված բնույթը սահմանափակում է ՀՀ ԿԲ անկախությունը և նրա վերահսկողական ֆունկցիայի իրականացման կարողությունը, իրավիճակ, որից թվում է, թե ՀՀ ԿԲ-ն առանձնապես ռիսկոս է:

Արտաքին անհավասարակշռություններ

Տնտեսությունը շատ ավելի խոցելի է ընթացիկ և կապիտալ հաշվի շուկերի նկատմամբ (որոնք կարող են առաջանալ Եվրոպական իրադարձությունների արդյունքում) 2008 թվականի համեմատ: Հայաստանը Արևելյան Եվրոպայի միակ երկիրն է Մերձավոր Արևելքի և Միջին Ասիայի երկրների շարքում, որի ընթացիկ հաշվի պակասուրդը ավելի մեծ է, քան մինչև ճգնաժամը: Ըստ գնահատականների՝ ՀՀ ընթացիկ հաշվի մնացորդը հատել է ՀՆԱ 12 տոկոսի սահմանը 2011 թվականին՝ անհամեմատ ավելի վատ, քան 2008 թվականին Նախորդած հինգ տարիների համար գրանցված 3.3 տոկոս միջին ցուցանիշը: Ակնկալվում է, որ պակասուրդը կնվազի միայն չափավոր գալիք տարիների ընթացքում: ՀՀ առևտրային հաշվի դեֆիցիտը սպասվում է, որ կհասնի աննախադեպ բարձր՝ ՀՆԱ 21 տոկոս մակարդակի: Ներմուծումը կգերազանցի արտահանումը մոտ 4 անգամ՝ ի հեճուկս 2009 թվականից ի վեր մետաղների և հանքահումքային ապրանքների արտահանման նշանակալի աճին:¹⁸ Վերջինս, սակայն, բարելավված մրցունակության արդյունք էր (կամ ՀՀ տնտեսության արտաքին ճշգրտման), այլ պայմանավորված էր արտաքին պահանջարկով և բարձր գներով: Վերջին տարիների տնտեսական քաղաքականության հիմնական թերությունը շոշափելի արտաքին ճշգրտում ապահովելու անկարողությունն է, որը տնտեսությունը դարձրել է արտաքին ցնցումների նկատմամբ ավելի խոցելի, քան մինչև համաշխարհային ճգնաժամն էր:

Ընթացիկ հաշվի զգալի պակասուրդը ֆինանսավորելու համար Հայաստանն ունի երեք այլընտրանք. այն կարող է ներգրավել արտաքին մասնավոր ներդրումներ, հայթայթել պաշտոնական վարկեր կամ օգտագործել ԿԲ-ի միջազգային պահուստները: Խարխուլ ներդրումային միջավայրը, պայմանագրերի թույլ կիրարկումը և բնակչության նվազող գնողունակությունը¹⁹ կազդեն արտաքին մասնավոր ներդրումների ներգրավելու տնտեսության ունակության վրա: Դեռ ավելին, Հայաստանը շարունակում է կտրված մնալ մասնավոր կապիտալի շուկայից, և հաշվի առնելով գլոբալ միջավայրը՝ քիչ հավանական է, որ մոտ ժամանակներս ի վիճակի կլինի միջազգային պետական պարտատուներ թողարկել հարկաբյուջետային քաղաքականության տեսանկյունից ընդունելի տոկոսադրույթներով: Ինչ վերաբերում է պաշտոնական ֆինանսավորմանը, Հայաստանը գրեթե հասել է միջազգային

¹⁸ Եվրոպական անկումը անկասկած նվազման ուղղությամբ ճշում կգործադրի մետաղների միջազգային գների վրա, որը կունենա բացասական հետևանքներ ՀՀ համար, որտեղ հանքարդյունաբերության հատվածը միակ կարևոր գործոնն էր՝ ընկած 2009 թվականից հետո տնտեսական վերականգման հիմքում՝ կազմելով արտահանման 60 տոկոսը: Ի լրումն, եթե ճգնաժամը Եվրոպայում փոխանցվի Ռուսաստան, Հայաստան փոխանցվող տրանսֆերտները զգալիորեն կկրճատվեն: 2009 թվականին մասնավոր տրանսֆերտները նվազել են մոտ 30 տոկոսով, որը 2009 թվականի ՀՆԱ անկման հիմքում ընկած հիմնական գործոնն էր:

¹⁹ Սա նույնպես պայմանավորված է բնակչության զգալի արտահոսքով, որը, ըստ ոչ պաշտոնական տվյալների, վերջին 2-3 տարիներին արագացել է:

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՑԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Ֆինանսական կազմակերպություններից փոխառություն վերցնելու իր սահմանազծին (Համաշխարհային բանկ և ԱՄՅ), մինչդեռ իր ավանդական երկկողմանի վարկատուն/դրամաշնորհներ տրամադրող՝ Եվրոպան, ունի իր սեփական խնդիրների շարքը, որը քիչ հավանական է դարձնում Հայաստանի եական վարկավորումը մոտ ապագայում:²⁰ Արդյունքում, միակ հնարավոր այլընտրանքը մնում է ՀՀ ԿԲ արտաքին պահուստների օգտագործումը տնտեսական խաթարման ժամանակ: Սակայն խնդիրն այն է, որ արտաքին պարտքի վճարման գրաֆիկը հաջորդ երեք տարիների ընթացքում կրճատում է այս տարբերակի իրականանալիությունը նույնպես:²¹ Թույլ արտաքին պահուստների ծածկույթը շատ հավանական կդարձնի դրամի նշանակալի արժեզրկումը (սման 2009 թվականի մարտին տեղի ունեցած արժեզրկմանը) մոտ ապագայում:

²⁰ Մինչ օրս Հայաստանը զգալիորեն կախված է միջազգային ֆինանսական ինստիտուտների ֆինանսական տեղաբաշխումներից ինչպես վճարային հաշվեկշռի, այնպես էլ հարկաբյուջետային պակասորդի ֆինանսավորման առումներով:

²¹ Ըստ գնահատականների՝ ՀՀ ԿԲ արտաքին պահուստները 2011 թվականի վերջի դրությամբ նվազել են \$1.8 մլրդ՝ համեմատած 2009 թվականի դեկտեմբերի վերջի՝ \$2.0 մլրդ-ի հետ:

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տնտեսաքաղաքական նկատառումներ

Տնտեսության առջև ծառայած էական տնտեսական մարտահրավերների արդյունավետ կառավարումը պետք է սկսվի **օրինական իշխանությունների ձևավորմամբ**, որն այդ մարտահրավերների կառավարումը կհսկի Հայաստանի քաղաքացիների անունից: 2012 թվականի Ազգային ժողովի ընտրությունները տրամադրում են այդ պատուհանը: Բնակչությանը կողմից իր ազատ կամքի դրսևորման և բարոյական արդարության մթնոլորտի ստեղծումը կնպաստի հանրային վստահության ամրապնդմանը, որն այլ հավասար պայմաններում ձեռնարկվելիք միջոցառումները կդարձնի ավելի արդյունավետ: Եվս մեկ կեղծված ընտրություն անկասկած կտանի քաղաքական լարվածության աճի, սոցիալական կատակլիզմների և շատ այլ մարտահրավերների մոտ ապագայում, որոնցից շատերն իշխող ռեժիմի համար կարող է անկառավարելի լինել:

Կառավարությունը պետք է անհապաղ շրջանառության մեջ դնի **ազգային ծրագիր**, որը վերջ կդնի սոցիալական դժվարություններին և տնտեսությունը կուղղորդի խելամիտ աճի ճանապարհով: Նախապայմանները ներառում են, ամենագլխավորը՝ (i) վստահելի պլան մշակել ապրանքների և ծառայությունների արտադրության և ներմուծման շուկաներից մենաշնորհների վերացման համար, (ii) սահմանել բոլոր ձեռնարկատերերի համար հավասար խաղի պայմաններ և (iii) նվազեցնել օլիգարխների առևտրությունը տնտեսական քաղաքականության մշակման գործընթացին: Ծրագիրը պետք է լուծի նաև հետևյալ խնդիրները՝ (i) հարկահավաքման խնդիրները, որը հնարավորություն կընձեռնի բյուջեի ծախսերը ուղղել սոցիալական ապահովության համակարգի, պետական ներդրումների, կրթության և առողջապահության վրա, (ii) ֆինանսական համակարգի անկատարությունները, որը կնվազեցնի տոկոսադրույքները (վարկավորման) և (iii) կաշառակերություն և ադմինիստրատիվ հետապնդումներ:

Վերը նշված միջոցառումների արդյունավետ իրականացման համար **կառավարության ամբողջական վերակազմավորում** է անհրաժեշտ: Ներկայիս կառավարությունը՝ որպես ամբողջություն, զուրկ է տեսլականից, կարողություններից և տոկոսությունից վերը նշված անհանգստությունները վերացնելու համար: Ի լրումն կառավարության վերաձևավորմանը, ինչպես առաջարկել ենք մեր 2008 զեկույցում, պետք է կազմավորվի ճգնաժամի կանխարգելման թիմ (ՃԿԹ)՝ որպես կառավարությանն առընթեր քաղաքականության խորհրդատվական բարձրագույն մարմին: ՃԿԹ-ն կարող է հաշվետու լինել անմիջապես վարչապետին և պետք է բաղկացած լինի տնտեսագետներից և ֆինանսական հատվածի մասնագետներից, որոնք ունեն բարձր հեղինակություն և ճգնաժամի կառավարման փորձ: Բարձր վարկունակություն ապահովելու համար ՃԿԹ-ն կարող է ընդգրկել սփյուռքահայ (և անգամ ոչ հայ) մասնագետների և պետք է լինի վերկուսակցական:

Հասարակության վստահությունը ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել **արդարադատության համակարգի վստահելի բարեփոխումներ**, որը իր հերթին կպահանջի հեռանկարային միջոցառումներ գլխավոր դատախազի գրասենյակի և արդարադատության նախարարության ամենավերևները, ինչպես նաև դատական համակարգը մաքրելու համար:

Կաշառակերությունը Հայաստանում անուններ և հասցեներ ունի, որոնցից շատերը պատկանում են մարդկանց, որանք բավականին բարձր են կանգնած իշխանության միջանցքներում: Որքան հնարավոր է շուտ պետք է նախաձեռնել հետապնդման գործընթաց այն բարձրաստիճան պետական պաշտոնյաների նկատմամբ, որոնք օգտագործել են պաշտոնական դիրքը՝ անձնական հարստություն կուտակելու նպատակով, և ակնհայտորեն վարել են այնպիսի ապրելակերպ, որը հնարավոր չէր լինի ապահովել իրենց պաշտոնական եկամուտներով: Սա ուժեղ ազդանշան կդառնա բարեփոխումների վերաբերյալ և բավականին արագ իր արտահայտությունը կգտնի բիզնեսի և ադմինիստրատիվ միջավայրի բարելավման մեջ, քանի որ կոռուպացված պետական պաշտոնյաները իրենց կաշառակերը հիմնականում ստանում են՝ կամ անուղղակիորեն բիզնեսներում սեփականություն ունենալով, կամ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

որոշակի վճարների դիմաց այլոց բիզնեսներին հովանի տրամադրելով: Բացի նրանից, որ այս երևույթը անօրինական և անբարոյական է՝ նման գործողությունները խաթարում են խաղի հավասար պայմանները և խոչընդոտում ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխմանը:

Փողերի լվացման դեմ պայքարը կրիտիկական կարևորություն ունի: Բարձրաստիճան պաշտոնիսաներից շատերը տնօրինում են բարձր շահութաբեր ընկերություններ, որին նրանք հասել են Հայաստանից գումարներ դուրս փոխանցելով, ձեռնարկությունները օֆշոր գոտիներում գրանցելով և հետևի դեմոնստրացիաները Հայաստանում վերաներդնելով: Այլ բաներից գատ՝ սա հնարավորություն է տալիս նրանց օգուտ քաղել օրենքով արտաքին ներդրումներին տրված արտոնություններից և օգտագործել պաշտոնական գրասենյակը իրենց բիզնեսի լոբբինգի համար: Բացի ադմինիստրացիայի աշխատակիցների իրականացրած օրինախախտումների վերաբերյալ բազմաթիվ ոչ պաշտոնական փաստարկների՝ վերջին տարիներին ֆինանսական կեղծիքների կամ փողերի լվացման ոչ մի դեպք չի ներկայացվել հասարակության ուշադրությանը: Գործակալությունը, որը զբաղվում է փողերի լվացման հարցերով, պետք է լինի անկախ, իսկ նրա աշխատակիցների փոխհատուցումը՝ կատարողականի վրա հիմնված:

Վերջին իրադարձությունները, կապված սփյուռքից ներդրողների ադմինիստրատիվ հետապնդումների հետ, կրիտիկական հարված էին Հայաստանի և սփյուռքի փոխհարաբերություններին: Հետագա հակասություններից խուսափելու և սփյուռքի ներուժը ավելի լավ օգտագործելու նպատակով մենք առաջարկում ենք սփյուռքի կողմից վարվող անկախ հանձնաժողովի ձևավորում, որին պարբերաբար կհանձնարարվի իրականացնել Հայաստանի բիզնես միջավայրի գնահատում և ՀՀ-ում բաղձառաջարկյալ համակարգում բարձր պաշտոններ զբաղեցնելու նպատակով սփյուռքահայ թեկնածուների ցուցակի կազմում:

Հարկաբյուջետային միջոցառումներ

Բյուջեից արտահոսքը և կաշառակերությունը բյուջետային գործընթացում պետք է կասեցվեն: Պետական գնումների ավելի մեծ մասը պետք է իրականացվի մրցակցային աճուրդների միջոցով, և պետք է նվազեցվի պետական պաշտոնյաների հետ փոխկապակցված ֆիրմաների մասնակցությունը: Դատախազությունը պետք է իրավական գործընթաց հարուցի Վերահսկիչ պալատի վերջին հաշվետվությունում բացահայտած իրավախախտումների դեմ: Առնվազն եռամսյակը մեկ այս գործընթացների վերաբերյալ տեղեկատվություն պետք է տրամադրվի Ազգային ժողովին:

Հարկային և մաքսային եկամուտների թերհավաքագրումը պետք է բարելավվի ի սկզբանե, առանց հապաղումների: Սա պետք է սկսվի Պետական եկամուտների կոմիտեի և մաքսային մարմինների անձնակազմի և ղեկավարության արմատական փոփոխություններով: Վերը նշված կոմիտեները, բացի կոռուպացված լինելուց, իշխող ռեժիմի կողմից օգտագործվել են որպես գործիք քաղաքական հաշվեհարդարներ տեսնելու համար: Հարկադրանքի լրացուցիչ ուժով ամրապնդված՝ վերակազմավորված գործակալությունը պետք է իր առջև ունենա միջազգային պրակտիկայում ընդունված և ՀՀ հարկային ռեժիմի ներքո կիրառելի թիրախներ: Ընդ որում, գործակալության բարձրաստիճան պաշտոնյաները պետք է հեռացվեն, եթե առաջին իսկ տարվա կատարողականը զգալիորեն զիջի սահմանված թիրախները, իսկ միջին և ցածր դասի աշխատողները պետք է վարձվեն կարճ ժամանակահատվածով և վճարվեն ըստ կատարողականի:

Ի լրումն հարկադրանքի ուժին՝ **հարկային և մաքսային կանոնները պետք է լինեն պարզեցված, ոչ սուբյեկտիվ և ավելի քիչ ուղղված լինեն շահույթ փնտրելուն**: Պետք է նկատել, որ օրենքով սահմանված հարկադրույթների բարձրացումը և հարկահավաքման խստացումները այն անհատների և ձեռնարկությունների նկատմամբ, որոնք արդեն զգալի բեռի տակ են, ավելի կխաթարի տնտեսական

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ակտիվությունը և կամրապնդի այն գիտակցությունը, որ ՀՀ հարկային համակարգը անարդար է:

Հարկահավաքման և ծախսերի կառավարման այս մոտեցումները զգալի ֆինկալ կարողություններ կստեղծեն՝ տարեկան հարյուր միլիոնավոր դոլարներ, որոնք կարող են ուղղվել ենթակառուցվածքների զարգացմանը, կրթությանը, հետազոտություններին և զարգացմանը, սոցիալական անվտանգությանը և պաշտպանությանը: Ծախսերի այս հողվածները ընդհանուր առմամբ մնում են թերֆինանսավորված, և խնդրի լուծման այս ճանապարհը ՀՀ հետագա աճի և բարգավաճման միակ հապճեպ և խելամիտ ուղին է:

Պրամավարկային և փոխարժեքի կառավարման քաղաքականություններ, ֆինանսական հատված

Չնայած 2009 թվականի դրամի արժեզրկմանը՝ ՀՀ տնտեսությունը ամբողջականորեն չճշգրտվեց **ճգնաժամից ի վեր**: Քանի դեռ ամբողջական ճշգրտում տեղի չի ունեցել, տնտեսությունում կշարունակվի արտաքին պահուստների կորուստը, պարտքի կուտակումը, և Հայաստանը անկարող կլինի աճել: Ըճգրտումը պետք է կատարվի փոխարժեքի աստիճանաբար արժեզրկմամբ՝ 1-1.5 տարվա ընթացքում, որպեսզի խուսափենք բանկերի հաշվեկշռի և արտարժույթով վարկ վերցրած վարկառուների վրա բացասական ազդեցություններից, որոնք ի հայտ կգային հանկարծակի արժեզրկման պարագայում: Նկատի ունենալով ՀՆԱ ճեղքը և վերջնական արժեզրկմամբ պայմանավորված՝ ներմուծման ծավալների կրճատումը՝ փոխարժեքի էֆեկտիվ ազդեցությունը գների վրա փոքր կլինի: Փոխարժեքի փաստացի ամրագրումից հրաժարումը կուժեղացնի նաև դրամավարկային փոխանցման ուղին՝ դարձնելով դրամավարկային խթանումներն արդյունավետ ներկայիս համեմատ, երբ դրանք սնում են գնաճն ու ռեզերվներ վատնում:

Բանկային համակարգի ներկայիս զարգացումները չեն կարող երկար տևել: Վարկավորման հետագա ընդլայնումը պետք է կշռվի ֆինանսական անկայունության ռիսկերով և գալիք սոցիալական տագնապով: Իրավիճակը կծանրանա, երբ բանկերից պահանջվի փակել իրենց արտաքին վարկային գծերը, կամ երբ բանկերը դժվարանան դրանք վերանկալել: Իրավիճակ, որն առկա է Արևելյան Եվրոպայում: Եվրոպական զարգացումներից զատ՝ իրարանցումը կարող է տեղի ունենալ նաև բանկերի վարկավորման պորտֆելի շարունակական վատացման հետագա, ներսի և դրսի զարգացումներով պայմանավորված, ավանդատուների կարծիքի փոփոխության արդյունքում:²²

Կառուցվածքային բարեփոխումներ

Մրցունակություն ապահովելու համար՝ ՀՀ տնտեսական աճը պետք է **արտադրողականության և նորարարությունների վրա հիմնված լինի**: Սակայն երկրի կարևորագույն ներուժը գիտության և տեխնոլոգիայի բնագավառում լրջորեն վտանգված է՝ բնակչության մեծածավալ արտահոսքի և բարձրագույն կրթության նկատմամբ երկրի ղեկավարության բացարձակ անտարբեր վերաբերմունքի պայմաններում: Որպեսզի որոշակիորեն հաղթահարվի խնդիրը, ավելորդ վարչարարական խոչընդոտների վերացումից և բիզնես միջավայրի բարելավումից բացի, Հայաստանը պետք է քայլեր ձեռնարկի նորարարությունների խրախուսման առումով, օրինակ՝ տեխնոլոգիական կենտրոնների

²² Վարկանիշ շնորհող միջազգային գործակալությունների կողմից ՀՀ վարկանիշի հետագա նվազեցումը (որն ինքնին ազդում է նաև բանկերի վրա) կարող է պարտատերերի կողմից հավելյալ գրավի կամ բարձր տոկոսավճարների պահանջ առաջացնել:

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ստեղծում, նորարարություններին ուղղված ֆինանսավորման աճ, և ձեռնարկատիրական փորձի փոխանակման և ամրապնդման նկատառումներով՝ տնտեսության թիրախային բնագավառներում սփյուռքի մասնագետների ներառում տեղային բիզնեսներում:

Մրցակցության աճը փակ մենաշնորհային ոլորտներում կհանգեցնի նոր և ավելի շահութաբեր շուկաների բացահայտման: Մինևույն ժամանակ, այն միանշանակորեն կհանգեցնի անվանական ցուցանիշների ավելի ճկուն վարքագծի, որոնք կսկսեն աշխատել որպես շուկեր կլանողներ, այլ ոչ թե շուկեր ուժգնացնողներ:

Հանքարդյունաբերության ոլորտի կտրուկ ընդլայնումը, որն այժմ կառավարության առաջնահերթություններից է՝ նախկինում հաճո շինարարության ոլորտի փոխարեն, պետք է անմիջապես կասեցվի մինչև (i) բյուջեի բոլոր հոսքերի ճանաչումը, (ii) որոշիչ ձեռնարկությունների սեփականատերերի կառուցվածքը թափանցիկ դարձնելը (նպատակ ունենալով իրավական դաշտ բերել նրանց, ովքեր հանքարդյունաբերության բնագավառում շահ են ունեցել պետական պաշտոն վարելուն համընթաց) և (iii) վստահելի և բավարար բնապահպանական երաշխիքներ հաստատելը: Կառավարությունը պետք է գիտակցի, որ բնական հարստության պահպանումը գալիք սերնդի համար կամ մինչ այն պահը, երբ հանքարդյունաբերության բնագավառում նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումը հնարավոր կդառնա, տնտեսական կենսունակ որոշում է՝ հաշվի առնելով մի շարք տնտեսաֆինանսական ենթադրություններ և պայմաններ:

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մինչ տնտեսությունը կենսունակ դարձնելու և ժողովրդի վստահությունը վերականգնելու համար Հայաստանից պահանջվում են էական փոփոխություններ, սա չի կարող տեղի ունենալ առանց քաղաքացիական հասարակության զգալի ճնշումների՝ թե՛ ներսի, թե՛ սփյուռքի և թե՛ հիմնական վարկատուների՝ ԱՄՆ-ի և Համաշխարհային բանկի կողմից: Վերջիններս պետք է հրաժարվեն անատամ ծրագրերին բնորոշ, բարոյական վտանգը ուժգնացնող և բարեփոխումների շարժառիթները թուլացնող քաղաքականությունից՝ հոգուտ ավելի կոշտ և արդյունավետ դիրքորոշման՝ ուղղված քաղաքական խուսափողականության և բարեփոխումների նկատմամբ քաղաքական կամքի բացակայության դեմ:²³ Հաջորդ երեք տարիների ընթացքում լրացած արտաքին պետական պարտքի վերաձևակերպումը, առանց քաղաքականության ուղղությամբ զգալի փոփոխությունների, հավասարագոր է հին տեսանկյունը հետապնդելուն, որից ամեն գնով հարկավոր է խուսափել:

Վերջերս ՀՀ Դաշնակցությունը՝ նախկինում կոալիցիայի գործընկեր, իսկ ներկայումս խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն, կառավարության հրաժարականի կոչ էր արել: Մենք հավատում ենք, որ այս քայլը, եթե անգամ ձեռնարկվի, գրեթե ոչնչի չի հանգեցնի, քանի դեռ քաղաքական փոփոխությունները բարձր ատյաններում տեղի չեն ունեցել: Այն, ինչ պահանջվում է առաջ շարժվելու համար, ոչ այլ ինչ է, քան հիրավի **ազգային միասնական կառավարություն**, որը կունենա աշխատունակ օրակարգ և կկարողանա ի մի բերել բոլոր կառուցողական ուժերը՝ լինեն դրանք Հայաստանում, թե սփյուռքում: Այս ջանքերն էլ իրենց հերթին պահանջում են մասնագիտական հավաստիք և հիրավի ազգային և մաքուր քաղաքական ղեկավարություն, որը, ցավոք, Հայաստանում բացակայում է այս պահին:

²³ Այն փաստը, որ ԱՄՆ վերջին հաշվետվությունում տեղ էր գտել Նաիրիտի հարցը, խոսում է այն մասին, որ միջազգային ֆինանսական հաստատություններում վրդովմունք է բարձրանում ՀՀ տնտեսական հարցերի կառավարման որակի առումով: Սա, թերևս, ամենակարևոր փոփոխությունն է, որը տեղի է ունեցել 2008 թվականից ի վեր:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ: ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ՀԱՐԿԱԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԽՈՑԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ, 2010-14

(միլիարդ դրամ, եթե այլ բան նշված չէ)

	2010	2011	2012	2013	2014
Բազային սցենար					
ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐ	734.3	840.4	888.4	972.8	1,057.5
ԾԱԽՍԵՐ	906.6	980.9	1,019.9	1,076.3	1,226.1
ԴԵՖԻՑԻՏ	-172.3	-140.5	-131.5	-103.5	-168.6
ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՃԵՂՔ	0.0	0.0	0.0	64.2	80.0
ՊԱՐՏՔ/ՀՆԱ (%)	39.2	40.0	43.1	41.8	38.5
ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀՆԱ	3,502.0	3,871.0	4,219.0	4,583.0	4,978.4
ՀՆԱ ԴԵՖԼՅԱՏՈՐ (%)	9.2	5.7	4.8	4.4	4.4
ԻՐԱԿԱՆ ՀՆԱ ԱՃ (%)	2.1	4.6	4.0	4.0	4.0
Շոկային սցենար I (Իրական ՀՆԱ-ն անփոփոխ է)					
ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐ	734.3	840.4	825.2	841.7	893.0
ԾԱԽՍԵՐ	906.6	980.9	1,019.9	1,076.3	1,226.1
ԴԵՖԻՑԻՏ	-172.3	-140.5	-194.7	-234.6	-333.1
ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՃԵՂՔ	0.0	0.0	63.2	195.3	244.5
ՊԱՐՏՔ/ՀՆԱ (%)	39.2	40.0	47.7	50.8	48.7
ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀՆԱ	3,502.0	3,871.0	3,948.4	4,027.4	4,272.7
ՀՆԱ ԴԵՖԼՅԱՏՈՐ (%)	9.2	5.7	2.0	2.0	3.0
ԻՐԱԿԱՆ ՀՆԱ ԱՃ (%)	2.1	4.6	0.0	0.0	3.0
Շոկային սցենար II (Իրական ՀՆԱ-ն նվազում է)					
ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐ	734.3	840.4	776.3	791.8	840.0
ԾԱԽՍԵՐ	906.6	980.9	1,019.9	1,076.3	1,226.1
ԴԵՖԻՑԻՏ	-172.3	-140.5	-243.6	-284.5	-386.1
ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՃԵՂՔ	0.0	0.0	112.1	245.2	297.5
ՊԱՐՏՔ/ՀՆԱ (%)	39.2	40.0	52.0	55.3	53.1
ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀՆԱ	3,502.0	3,871.0	3,714.2	3,788.5	4,019.2
ՀՆԱ ԴԵՖԼՅԱՏՈՐ (%)	9.2	5.7	1.0	2.0	3.0
ԻՐԱԿԱՆ ՀՆԱ ԱՃ (%)	2.1	4.6	-5.0	0.0	3.0
Շոկային սցենար III (Դրամն արժեզրկվում է 30 տոկոսով)					
ՊԱՐՏՔ/ՀՆԱ (%)	39.2	40.0	54.4	56.5	58.6
ԴՐԱՄ/ԱՄՆ ԴՈԼԱՐ	363.4	375	487.5	509.2	531.8
ԱՐՏԱՔԻՆ ՊԱՐՏՔԻ ԿՇԻՈՐ	87.4	87.5	87.4	85.2	85.2

Նշում՝ Կանաչով նշվածները Էկզոգեն ենթադրություններ են, դեղինով նշվածները պարունակում են հաշվարկներ: Պարզության համար ծախսումները ենթադրվում են անփոփոխ՝ ի համեմատ բազիսային սցենարի: Պարտքի դինամիկան ենթադրվում է 100 տոկոս վերաթողարկում: Բազային սցենարը վերցվել է ԱՄՅ (2011)-ից:

ՀՂՈՒՄՆԵՐ

- Davoodi, H. and D. Grigorian (2007). "Tax Potential vs. Tax Effort: A Cross-Country Analysis of Armenia's Stubbornly Low Tax Collection," IMF Working Paper No. 07/106. Available via: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=20642.0>.
- Finger, H. and M. Mecagni (2007). "Sovereign Debt Restructuring and Debt Sustainability: An Analysis of Recent Cross-Country Experience," IMF Occasional Paper 255, Washington D.C.
- Fitch Ratings (2011). "Armenia: Full Rating Report," September. Available via: www.fitchratings.com.
- IMF (2011). (Armenia) Country Report No. 11/366. Available via: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=25455.0>.
- IMF (2010). "How does Armenia's Tax Revenue Compare to Its Peers?" Mimeo. Available via: www.imf.org/Yerevan (under "Analysis" section).
- Institute for War and Peace Reporting (2011). "Alarm at Rising Suicide Rate in Armenia," June 17. Available via: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4e0070ff2.html>.
- KPMG (2011). "Corporate & Indirect Tax Survey 2011." Available [here](#).
- National Statistical Service (2011). "Main Findings of the 2010 Integrated Living Conditions Survey," Press Release, November. Available [here](#).
- Policy Forum Armenia (2010). "Armenia-Diaspora relations: 20 Years Since Independence," a State of the Nation Report. Available via: www.pf-armenia.org/reports.
- Policy Forum Armenia (2008). "Implications of the World Financial Crisis for Armenia's Economy," PFA Special Report. Available via: www.pf-armenia.org/reports.
- World Bank (2009). "Armenia—Country Procurement Assessment Report." Available [here](#).

Policy Forum Armenia

1250 I (Eye) Street N.W., Suite 710
Washington, D.C. 20005, USA
forum@pf-armenia.org

www.pr-armenia.org